

Sara Epstein Weinstein,
Piety and Fanaticism:
Rabbinic Criticism
of Religious Stringency
Jason Aronson, 1997
265 עמודים

ביקורת: יוסף יצחק ליפשיץ

החסיד השוטה ראשיתו מוכרחה להיות
בניתוח מהותו של החסיד שאינו שוטה;
מהם מניעיו ומהי הבנת חובותיו כלפי
אלוהים, אדם ועולם, כפי שאלו מוצגים
במקורות. רק מתוך התייחסות לממד
התיאולוגי והפילוסופי של גישה דתית כזו
ניתן להעביר לקורא, בין אם הוא משכיל
ובין אם מתחיל, את המשמעות האמיתית
של החסיד השוטה.

החסידות התלמודית (שדבר כמעט אין
לה עם "חסידות החצרות" של ימינו
אנו) היא עשייה דתית החורגת מן הנדרש,
חריגה הנובעת מדרכו של המאמין לעשות
יותר. החסיד אינו סומך על התורה
שתנחמו במעגלי צדק. הוא חש שמערכת
הצווים הדתית אינה יעילה דייה ככלי ביטוי
דתי, או כהנחיה דתית המקרבת את האדם
לקונו במינון ובקצב הנכונים. מובן שהנחה
ממין זה, הרואה פגם בצו הדתי המקובל,
דורשת מן החסיד צידוק. ישנם שני
צידוקים אפשריים: שהצו הדתי המקובל
מתאים להדיטוטות, ומי שרוח בו חייב לקדש
עצמו במותר לו; או שהצו הדתי המקובל
מתאים לאדם רגיל, ואילו אדם שיצר גדול
יותר, חייב להיזהר יותר. בכל מקרה, החסיד
סבור שהצו הדתי אינו חל על הכל במידה
שווה, בין אם הוא ממעיט מיכולתו של
הצו הדתי ובין אם הוא ממעיט מיכולתו
שלו. נראה כי אצה לחסיד הדרך בדרכו אל
בוראו, והוא מעדיף את דרכו שלו על דרך
המלך.

החסידות – במקורה לפחות – היא,
אם כן, גישה דתית אינדיבידואלית המניחה
כי ייתכן שאין ביד התורה להתייחס לכל
ההתנהגות האנושית לגווניה, ולכן יש
לאפשר את קיומו של פלורליזם אמיתי
בדרכי הביטוי הדתי. זוהי נקודה מהותית

עומד לו יהודי על גשר, רואה אישה
טובעת בנהר, מתפלל וקורא תהלים;
חושש הוא למשותה בעצמו מהמים, שמא
יבוא לידי הרהור עבירה. חסיד שוטה הוא,
או שמא נאמר, פנאט.

מעט מאוד ספרים נכתבו על הקשר שבין
חסידות לפנאטיות בדת היהודית, ומשום
כך משמח למצוא ספר תחת כותרת זו. כבר
מתוכן העניינים עולה כי עיקרו של הספר
הוא עיון אקדמי מקיף ונרחב בסוגיה
התלמודית של "חסיד שוטה", ובסוגיות
הנלוות אליה. ואכן יסודיותה של המחברת
מרשימה, ודומה כי הפכה והפכה בסוגיה
עד בלי די. אך למרבה האכזבה, למרות שמו
המבטיח, אין הספר מסביר את מהות הקשר
שבין החסידות לפנאטיות ואינו יוצר זיקה
בין המחקר האקדמי המעמיק למקורה
התיאולוגי של הסוגיה, וגם אינו מסביר כיצד
השפיעה העמדה הרבנית כלפי החסידות על
היווצרות זרם זה כזרם לגיטימי ביהדות.
המחברת אינה דנה במקומה של החסידות
כפעילות דתית, והיא אף טורחת להצהיר
על כך במבוא לספר, ולסייג עצמה מכל
יומרה פילוסופית או תיאולוגית.

כיצד ניתן לכתוב ספר על מהות
החסידות, או הפנאטיות, בלי לדון בשאלת
הגדרתה של תפישה תיאולוגית יהודית
לגיטימית? ברור כי דיון בטיב העמדה
שנוקטים חכמי התלמוד והמדרש כלפי

בחסידות, רלוונטית עד מאוד לימינו אנו, ואי אפשר למחקר שלא לדון בה; אף לא למחקר הדן בטקסטים לבדם.

הממד הייחודי והאישי בעבודת ה' אינו מוצג בתלמוד כמומלץ לכל. כך אגדת חז"ל על רבי חנינא בן דוסא, המשמש בתלמוד כדגם לחסיד אמיתי קלאסי, ורבים מהסיפורים עליו מערבים מאורעות על-טבעיים כדבר שברגיל:

מעשה בחנינא בן דוסא שהלך ללמוד תורה אצל רבי יוחנן בן זכאי, וחלה בנו של רבי יוחנן בן זכאי. אמר לו, חנינא בני, בקש עליו רחמים ויחיה. הניח ראשו בין ברכיו וביקש עליו רחמים ויחיה. אמר רבי יוחנן בן זכאי, אלמלא [גם אילו] הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כולו, לא היו משגיחים עליו. אמרה לו אשתו: וכי חנינא גדול ממך, אמר לה, לאו, אלא הוא דומה כעבד לפני המלך, ואני דומה כשר לפני המלך. (בבלי ברכות לד ע"ב)

רבי יוחנן בן זכאי הבחין בשתי גישות לעבודת ה': של העבד, הרואה עצמו כשייך לרבו, ורצונו בטל לפניו – זהו החסיד; ולעומתו השר, הוא החכם, שדוֹרֵשִׁיח לו עם קונו, ואינו מתבטל התבטלות גמורה מלפניו. בעוד שהשר הוא בעל מעמד רם יותר, חכמה וכוח, הרי שהמרחק האישי בינו לבין המלך גורם לכך שתפילתו אינה מתקבלת כתפילת העבד. החסיד־העבד נמשל כאן לעוזר האישי, שבידיו מצויים כל המפתחות להגיע אל קונו, שכן גישתו אליו שונה מבסיסה. גישת החסיד וגישת החכם שתייהן לגיטימיות ביהדות: שתי גישות שכל אדם רשאי לבחור באחת מהן, על פי תכונותיו ואישיותו.

החסיד לא רק שנוהגו שונה מהדרך הדתית המקובלת, אלא גם אמונתו אינה

דומה לאמונת שאר בני האדם. החסיד תופש את כל המערכות של עולם הטבע והמציאות כמושפעות מהתנהגותו ומגיבות לה, חש אחריות אישית, כמי שבכווח להשפיע על סדרי בראשית. לפי המסורת התלמודית, בידי חסיד יש מפתח לשינוי הטבע עצמו, והוא אף משתמש ביכולתו זו כאשר הוא נצרך לה:

תנו רבנן, מעשה במקום אחד שהיה ערוד, והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם, הראו לי את חורו. הראוהו את חורו. נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו, ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם, ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו, אוי לו לאדם שפגע בו ערוד, ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא! (בבלי ברכות לג ע"א)

אמירה מבודחת זו מתארת את מידתו של החסיד: תפישה שבבסיסה ביטחון מוחלט שכל אירוע בעולם הזה תלוי ביחסים "האישיים" של האדם עם אלוהיו. החסיד אינו רואה מטרה נעלה יותר מלבטל כליל את רצונו מפני רצונו של המקום, והוא זוכה כי גם המקום מבטל לעתים את רצונו, כמו במקרה זה, מפני רצון החסיד. אלו יחסים המתקיימים רק בזכות נאמנותו הגמורה של החסיד לאלוהיו.

דבר מכל אלה אינו מופיע בספר חסידות ופנאמ'יות, אשר מתעלם מהרעיונות הדתיים שבבסיס החסידות ופותח בנושא החסיד השוטה, זה שכה עסוק בחסידותו עד שאינו יכול עוד להבחין ברצון אלוהיו. הבחירה לא לעסוק ביסודות הרוחניים, האישיים והתיאולוגיים של החסידות לא

נועד להיות חסיד, אין טעם לנהוג מעשה חסידות, שכן מעשים ללא כוונה אין בהם ממש. וממילא גם מובן שמטרת החסידות היא להיטיב עם החסיד, שיהיה שרוי בהרמוניה עם סביבתו, ולא להזיק. הנזק עלול להיגרם כאשר אין התאמה בין אופיו של האדם ובין הדרך שבחר בה.

”אמר רבה בר רב הונא, כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות, ומפתחות החיצונות לא מסרו לו. בהי עייל? [במה ייכנס?]” (בבלי שבת לא ע”א). ממאמר זה ניתן ללמוד על החסיד השוטה ועל הספר כולו. החסיד השוטה סבור שמאמץ ומעשה חסידות די בהם כדי להיות חסיד, אך אינו תופש שאין בידיו המפתח העיקרי, שהוא יראת שמים. וכך אף הספר, המשקיע מאמצים רבים במחקר ובעיון, אך חסר את הדיון בשאלת המפתח הנחוצה להבנת הנושא.

הרב יוסף יצחק ליפשיץ הוא ראש ישיבת רבי יצחק יחיאל בירושלים.

רק גרמה לחסרונו המורגש של הדיון בסוגיות האלה בספר, אלא אף הקשתה על המחברת להגדיר כראוי את החסיד. היא אמנם עושה זאת בסוף הספר, אך לא על דרך החיוב אלא על דרך השלילה. היא מציבה ארבעה תנאים, שאי קיומם הופך את החסיד לשוטה: (א) כוונתו טהורה ואין לו מניעים אנוכיים; (ב) ראוי הוא למעשיו, דהיינו, הוא תלמיד חכם; (ג) אין חסידותו פוגעת בזולתו (זו מסקנה חשובה, ויש להחמיא למחברת על הדגשתה אותה); (ד) אין חסידותו של החסיד פוגעת בו עצמו. דומה שהגדרה כזו עדיין מותירה את מהות החסידות בערפל, ערפל המתפזר רק כאשר מוסיפים עליה את ההסבר הרעיוני-תיאולוגי, השאוב מדוגמת חנינא בן דוסא. התכונות שאותן מדגישה המחברת – טוהר כוונתו של החסיד, רמתו הרוחנית ואי גרימת נזק בחסידותו – לכולן מקור רעיוני אחד, היותו באמת ובתמים עבדו של מלך מלכי המלכים. רק כוונתו ותפישת יחסיו עם האל כאישיים וכבעלי השפעה יחידה במינה על המציאות עושים אותו לעבד לפני המלך. לאדם שהוא שר בטבעו, ולכן לא